

FAZİLET PARTİSİ EKSENİNDE MİLLİ GÖRÜŞ GELENEĞİNDE KOPUŞ VE SÜREKLİLİKLER

İrfan ÖZET*

ORCID: 0000-0003-4612-2305

Öz: Bu çalışma, 20. yüzyılın sonlarına doğru kurulan Fazilet Partisi’ni Milli Görüş geleneğinde ortaya koyduğu kopuş ve süreklilikler bağlamında analize çalışır. 1970’lerden itibaren Milli Görüşçü oluşumlarda öncelikli vurgu, “manevi kalkınma” ve “ağır sanayi” üzerinedir. Milli Görüş bağlıları, nüfustan aileye, maarıftan ekonomiye bir dizi alanla ilgili kaynağını dinsel norm ve değerlerden alan yaklaşımlarıyla öne çıktılar. Onlara göre, söz konusu alanlarda yaşanan tıkanmaların başlıca kaynağı, Tanzimat’tan itibaren izlenen köklü Batılılaşma programlarıydı. Yöntem olarak betimsel doküman analizine dayanan çalışmada, özellikle 28 Şubat sürecinden hareketle Milli Görüş geleneğindeki dönüşümler açığa çıkarılmaya çalışıldı. Devlet seçkinlerinin bu dönemler İslami hareketin özellikle siyasal kanadında gelişen protest damarı “tehdit menzili”nde işaret etmesiyle, muhafazakâr çevrelerde “uyum” arayışları da hız kazanıyordu. Bu çerçevede RP’nin iktisadi alanda sosyal dayanışmacı “adil düzen”le kapitalist sistemi nispeten dikkate alan eklektik söylemi, FP döneminde, Yenilikçi Kanat’ın da etkileriyle, liberal kapitalizmle daha barışık çerçeve çizer. Buna ilaveten Milli Görüş’ün kitleselleşme sürecinde İslami sermaye ile kurduğu organik ilişki hatları, FP döneminde anlamlı ölçüde esnetiliyordu. Politik kültürde ise, laiklik ve seküler kamusal alana ilişkin özenli bir söylem öne çıktı. Benzer olarak 28 Şubat süreci öncesine değin AB’yi

* Aksaray Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, irfanozet@aksaray.edu.tr

DOI: <https://doi.org/10.53662/esamdergisi.1363682>

Araştırma Makalesi
Research Article

Geliş Tarihi: 20/09/2023
Kabul Tarihi: 25/04/2024

Atıf / Cite as: Özet, İ. (2024). Fazilet Partisi Ekseninde Milli Görüş Geleneğinde Kopuş ve Süreklilikler, *ESAM Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5 (1), 1-25.

bir “Hristiyan Birliği” olarak tasavvur eden yaklaşım peyderpey geriliyordu. Nitekim FP yöneticileri, Avrupa Birliği üyelik sürecinin nihayete ermesini amaçladıklarını kamuoyuna deklare ediyordu. Partinin Milli Görüş geleneğiyle ilgili istikrarlı tutum ve söylemleri ise, özellikle kadın, aile kurumu gibi geleneksel dünya kodlarının tanzim ettiği bir dizi sosyal alanda etkisini gösteriyordu. Aynı zamanda Milli Görüş partilerinin mahalle ve sokaklara kadar nüfuz edebilen hiyerarşik, akışkan örgütlenme modeli FP döneminde de varlığını korumaktaydı.

Anahtar Kelimeler: Milli Görüş Hareketi, Milli Nizam Partisi, Milli Selamet Partisi, Refah Partisi, Fazilet Partisi.

BREAKS AND CONTINUITIES IN THE MİLLİ GÖRÜŞ TRADITION ON THE AXIS OF THE FAZİLET PARTY

Abstract: This study tries to analyze the Virtue Party, which was founded towards the end of the 20th century, in the context of the ruptures and continuities it revealed in the National Vision tradition. Since the 1970s, the primary emphasis in Milli Görüş formations has been on "spiritual development" and "heavy industry". Adherents of Milli Görüş stood out with their approach, which draws its source from religious norms and values, on a number of areas from population to family, from education to economy. According to them, the main source of the blockages experienced in these areas was the well-established Westernization programs that have been followed since the Tanzimat. In the study, which is based on descriptive document analysis as a method, the transformations in the Milli Görüş tradition were tried to be revealed, especially considering the 28 February period. The search for "harmony" in conservative circles was also gaining momentum as the state elites pointed out the protest vein that was developing especially in the political wing of the Islamic movement during these periods as "threat range". In this context, the eclectic discourse of the RP, which takes into account the capitalist system relatively with the social solidarity “just order” in the economic field, draws a more peaceful framework with liberal capitalism with the effects of the Innovative Wing during the FP period. In addition, the organic relationship lines that Milli Görüş established with Islamic capital during the massification process were significantly stretched during the FP period. In political culture, an attentive discourse regarding secularism and the secular public sphere came to the fore. Similarly, the approach that envisioned the EU as a "Christian Union" until the February 28 process was gradually declining. As a matter of fact, FP executives were publicly declaring that they aimed to finalize the European Union membership process. The

party's stable attitudes and discourses regarding the Milli Görüş tradition were effective in a number of social areas regulated by traditional world codes, especially women and family institutions. At the same time, the hierarchical, fluid organizational model of the Milli Görüş parties, which could penetrate into neighborhoods and streets, still existed during the FP period.

Keywords: Milli Görüş Movement, Milli Nizam Party, Milli Selamet Party, Refah Party, Fazilet Party.

GİRİŞ

Merkez-sağın radikal muhtevadan arınmış pragmatik ve esnek siyaseti, 1950 sonrası Türkiye siyasetine damga vurmuştur. Ancak özellikle Soğuk Savaş'ın küresel ölçekte ivme kazandırdığı anti-komünist siyaset ve Türkiye sathında 27 Mayıs darbesi sonrası konjonktür, sağ kanat siyasette daha rafine ve keskin kimlik hareketlerinin doğuşuna zemin hazırlıyordu. 1970'lere gelindiğinde din, kültür, modernlik, gelenek, anti-komünizm etrafında gelişen bir dizi kamusal gündem ve tartışmalar, İslami havzada gelişen muhalif dinamik hareketlere esin kaynağı halindeydi. Söz konusu alandaki bir dizi oluşumun temerküz adresi olarak ise, Milli Görüş Hareketi (MGH) öne çıkıyordu.

1970'lere doğru Erbakan'ın öncülük ettiği “Bağımsızlar Hareketi” ve Milli Nizam Partisi ile somutluk kazanan Milli Görüş, özellikle “manevi kalkınma” ve “ağır sanayi” vurgusuyla temayüz eder. Harekete nominal (isimlendirme) düzeyde esin kaynağı olan “millilik”, modern ulus-devlet pratiğinde inşa edilen ulus (nation) kavramının ötesinde bir anlam taşır. Buradaki “milli” ifadesi, Kur'an-ı Kerim'deki anlamıyla, yani toplulukları inanç-değer sistemlerinden hareketle tanımlayan geleneğe vurgu yapar. Öyle ki MGH bünyesindeki parti ve örgütlenmeler, kendilerini söz konusu geleneğin mirasını sürdüren “milli” hat boyunca konumlandırırken; diğer parti ve cereyanları bunun karşısında “gayri milli” olarak tasnif eder. Dahası Milli Görüşçüler'e göre, ülkenin yapısal düzeydeki bir dizi problem alanının başlıca kaynağını, Tanzimat'tan itibaren izlenen köklü Batılılaşma programları oluşturur. Bu açıdan “yerli ve milli” konsept çerçevesinde hareket eden MGH, nüfustan aileye, maarıftan ekonomiye bir dizi alanda uzun yıllar “sistem karşıtı” yörüngede misyon ve eleştirilerini ortaya koyar.

Çalışmamız ise, 20. yüzyılın sonlarına gelinirken Türkiye siyasetinde temayüz eden Fazilet Partisi'nin (FP) politik, kültürel ve toplumsal politikalarının bünyesinden çıktığı Milli Görüşçü doktrin çerçevesindeki etkilerini anlamaya çalışır. Bu çerçevede ilk olarak kavramsal düzeyde “Milli Görüş” incelenecektir. Ardından söz konusu

cerayan, siyasal ve toplumsal hareket bağlamında ele alınacaktır. Takip eden başlıkta ise Milli Görüş, çalışmanın da öncelikli odağı olarak, ideolojik ve kültürel boyutlarıyla analiz edilecektir. En son safhada ise, FP'nin ortaya koyduğu program, politika ve söylemlerin Milli Görüş geleneği ekseninde taşıdığı istikrar ve kopuş boyutlarına odaklanılacak.

1. KAVRAMSAL OLARAK MİLLİ GÖRÜŞ

Milli Görüş'ün kavramsal düzeyde ilk olarak nerede kullanıldığı, literatürde müphemliğini korumaktadır. Ancak kavramın Erbakan'ın “Bağımsızlar Hareketi” ve akabinde Milli Nizam Partisi etrafında politik hayata atılması sürecinde kullanıldığı ekseninde bir mutabakat öne çıkmaktadır. Bununla birlikte Erbakan'ın kavramı ideolojik, politik, kültürel vb. birçok cepheden tanımlayageldiği Milli Görüş başlıklı eseri 1970'lerin ortalarında Dergâh Yayınları tarafından yayınlanır (Arslan, 2021: 9). Erbakan bu eserinde Milli Görüş'ü ana hatlarıyla şu şekilde betimler:

“Milli Görüş'ün ana gayesi milletimizin manevi ve maddi sahada kalkınarak saadet ve selamete erişmesidir.

Milli Görüş, manevi kalkınmamızın sağlanması ve milletimizin muasır medeniyetinin her bakımdan üstüne çıkabilmesi ve örnek bir medeniyet kurabilmesi için:

Büyük ve şanlı tarihimizle iftihar eden,

Mazisine bağlı, an'ane ve örflerini hürmet ve saygıyla muhafaza eden

Her türlü taklitçilikten uzak,

Milli şahsiyetini müdrik,

Her gün bir öncekinden daha ileri olma iman ve azmiyle şahlanan bir şuurla hareket edilmesi zaruretine inanır.” (Erbakan, 1975: 26).

Milli Görüşçüler, 1950 sonrası Demokrat Parti ve Adalet Partisi'nin hegemonyasındaki sağ-kanat siyaseti, ideolojik tonları baskın ve daha “rafine” bir siyasal-kültürel içerikle dönüştürme tasavvurundadır. Hareket, 1970'lerden 2000'lere Demirel başta olmak üzere sağ politik aktörlerin kamuoyundaki karizmatik ve efsanevi statülerini sarsıcı bir etkiye kavuşur. Nitekim bu dönemler, Erbakan'ın “Milli Görüş” ile birlikte “Milli Şuur-Milli Hamle” gibi mottolar etrafında yeni bir nizam ve nesil yetiştirme arayışlarına sahne olur (Çalmuk, 2001: 209). Bununla birlikte Erbakan'ın siyaset sahnesine çıktığı ilk dönemler, Milli Görüş'ü kavramsal düzeyde “sağcı” parti olarak tanımladığı bilinmektedir (Arslan, 2021: 8). Özellikle Milli Selamet Partisi'nin

(MSP) 1973 seçimlerinde kamuoyuna sunduğu beyannamede, hareketin “sağ” kanat ideolojik çerçevesi daha net bir görünüm kazanır: “*Bugün memleketimizde: Sol görüş vardır, partisi C.H.P.'dir. Milli Görüş veya sağ görüş vardır. Partisi, Millî Selâmet Partisi'dir. Liberal (renksiz) görüş vardır, partisi A.P.'dir*” (MSP, 1973: 15-16). Ancak ilerleyen süreçler, hareketin ideolojik-siyasal referanslarıyla ilgili “sağ” kavramsallaştırmasının dışına yönelmesine sahne olur (Arslan, 2021: 8). Tekrar vurgulamak gerekirse bu dönüşümde sağ-kanat siyasal, ideolojik havzada temsiliyet kodlarının büyük ölçüde Demirel öncülüğündeki AP kadroları tarafından yürütülmesi önemli rol oynar.

Milli Görüş'ün kavramsal içeriğiyle ilgili tanımlama girişimleri, hareket bünyesindeki diğer elitlerin söylem ve eserlerinde de sıklıkla görülmektedir. Sözelimi hareketin ilk siyasi teşekkülü Milli Nizam Partisi kurucularından eski Adalet Bakanı İsmail Müftüoğlu'nun Milli Görüş tanımı, sıradan bir hareketin çok ötesinde anlam ve ethoslarla yüklüdür. Müftüoğlu, Türk muhafazakârlığının kolektif hafızasında merkezileşen İslam ve Osmanlı geçmişiyle bütünleştirerek Milli Görüş'ü anlamlandırır:

“Milli Görüş hakkı tutma, iyiyi sağlama ve kötüyü men etme hareketidir. İnsanlarımızın yıllarca özleyip beklediği siyasi ortamı oluşturmak, millet olarak ruhi derinliklerimizde mevcut olan güzel hasletleri yaşatmak hareketidir. Bir başka ifadeyle, milletimizin fitratında mevcut olan ahlak ve fazileti kuvveden fiile çıkarma hareketidir.

Cemiyetimize ve milletimize huzuru, nizamı, içtimai adaleti hakim kılma hareketidir. Amacı milletimize nizam, selamet, refah, fazilet ve saadet getirmekten ibarettir. Hakkın tesisi, yeniden dünyaya örnek olma ve yeni medeniyetleri kurma çalışmasıdır.

Haçlı ordularını mağlup eden, gemileri karadan yürüten Viyana kapılarını zorlayan, Çanakkale ve İstiklal harbinde şahlanan ruhu yeniden ülkemize hakim kılmaktır” (Müftüoğlu, 2010: 207).

Kuşkusuz bu tanımlamada, dinsel-manevi değerler ve tarihsel geçmişe damga vurmuş sembolik askeri başarılar, Milli Görüş çerçevesindeki muhayyileye taşınarak bütünleştirilir. Özellikle tarihsel geçmişteki askeri başarılarla yönelik hafızayı diri tutma, Milli Görüş'ün kiteselleşmesinde en etkili enstrümanlardan biridir. Siyasal alanda varlık kazandığı andan itibaren Milli Görüş, geniş kitlelere açılımında özellikle Türk sağının hemen her katmanında etkili bir motivasyon kaynağı halindeki fetih-gaza

terminolojisini anlamlı ölçüde dolaşıma sokar. Nitekim hareketin lideri Erbakan da, Milli Görüş'ü tanımlarken söz konusu hafızayı ve terminolojiyi öne çıkarır:

“Milli Görüş, milletimizin şanlı tarihi boyunca İstanbul'u fetheden, böylece çağ kapayıp çağ açan, Viyana'yı kuşatan, Çanakkale zaferini kazanan, İstiklal harbimizi yapan ve en son Kıbrıs'ta yeniden büyük harikalar ortaya koyan ruh ve manasıdır” (Erbakan, 1975: 27).

Öte yandan Milli Görüş'ün kavramsal boyutlarıyla ilgili öne çıkan bir diğer boyutu da, “milli” kelimesine yüklenen anlamlar oluşturur. Bu kapsamda hareket elitlerinin ve lider kadrolarının tasavvur ettiği “millilik”, modern ulus-devlet pratiğinde inşa edilen ulus (nation) kavramının ötesinde bir anlama sahiptir. Özellikle Kur'an'ı Kerim'de geliştirilen ve toplulukları inanç-değer sistemlerinden hareketle tanımlayan bir kavram olarak İslami gelenekte öne çıkan bir kavramdır. Dahası “millilik” kavramı, Milli Görüş bağlularının özellikle 1950 sonrası siyasal alanda belirginleşen “sağ” ve “sol” cereyanlardan ayrışma girişimlerine çerçeve oluşturur (Yorgancılar, 2012: 11-12). Dinsel ve tarihi geçmişle bütünleşme iddiası, Milli Görüşçüleri, modern zamanlara özgü gündem ve bilinçle donanmış “sağ” ve “sol” kanat oluşumlardan farklı kılmaktaydı.

2. SİYASAL VE TOPLUMSAL HAREKET OLARAK MİLLİ GÖRÜŞ: 1980 ÖNCESİ DÖNEM

Türkiye'de 20. yüzyılın ikinci yarısı siyasetin “*CHP versus Merkez-Sağ*” eksenli rutin fay hattı, 60'lı yıllarla beraber kırılarak yepyeni cereyanlarla çeşitlilik kazanıyordu. Kuşkusuz bu hareketlilik, özellikle 1961 Anayasası'nın sendikal düzey başta olmak üzere, açtığı örgütlenme kanallarının sol, İslami ve milliyetçi gruplar tarafından doldurulmasıyla geliyordu (Özet, 2022, 64-65). Soğuk Savaş'ın küresel ölçekte hakim anti-komünist siyaseti de, özellikle sağ-kanat siyasette milliyetçi ve İslamcı motivasyonlarla hareket eden pür, rafine kimlik gruplarındaki mobilizasyona çarpan etkisi oluşturuyordu.

Bu çerçevede İslami grupların, söz konusu konjonktür boyunca iktidar tekeline kavuşan merkez-sağ partilerinin din, kültür, modernlik, gelenek etrafında gelişen bir dizi kamusal tartışma alanlarında yöneldiği “esnek” ve “pragmatik” tutumlara yönelik muhalefeti öne çıkar. Kimlik siyaseti çerçevesindeki bu arayışların somut bir adresi olarak Milli Görüş temayüz ediyordu. Milli Görüş, bir taraftan modernleşmenin atomize bireyciliği ve yabancılaştırıcı etkileri karşısındaki geniş kesimlere, kaynağını dinden alan bir kolektif aidiyet bilinci aşıyordu. Öte yandan ise, taşradan dalga dalga yayılan örgütlü mikro İslami sermaye grupları vasıtasıyla, toplumsal dünyadaki kaynak ve fırsat alanlarına erişimlerin kapsamını genişletiyordu. Bağlı halkaları etrafında geliştirdiği

dinamik dayanışma kozalarıyla, peyderpey kamusal alandaki etki düzeyini arttırmaktaydı.

Söz konusu dinamizmin politik alandaki izdüşümlerini görmede, Erbakan'ın bürokratik mecralardan siyasete doğru gelişen kişisel yaşamına odaklanmak önemli gözükmektedir. Adalet Partisi (AP) bünyesindeki bir dizi senatör ve milletvekili, 1960'ların ikinci yarısından itibaren İslami motifleri ağır basan yeni bir siyasal hareket arayışı içine girmişlerdi. İlerleyen dönemlerde Odalar Birliği Sanayi Dairesi Başkanı Prof. Dr. Necmettin Erbakan'ın dahil olmasıyla söz konusu girişimin siyasal ve ekonomik çevrelerdeki etkisi daha da genişledi. Nitekim İzmir ve İstanbul metropollerindeki gibi seküler-modernist burjuvazinin egemen olduğu ticaret odaları, Erbakan'ın oda başkanlığına itiraz eder. AP iktidarının Ticaret Bakanı da, bu itirazlarla birlikte Erbakan'ı polis zoruyla görevden alır. Erbakan ve AP kadroları arasındaki çekişmeli ilişki bununla sınırlı kalmaz. 1969 yılında Erbakan, laik-Batıcı sistem eleştirisinde bütünleşen muhalif İslami çevrelerin temsiline soyunarak, Konya'dan AP aday adayı olarak başvurur. Ancak AP lideri Demirel tarafından veto edilince, bu kez aynı kentten bağımsız aday olarak milletvekilliğini kazanır (akır, 2005: 545).

AP bünyesinde siyaset üretme imkânı bulamayan İslamcılar, zamanla laik-Kemalist sistem ve rejime karşı “Bağımsızlar Hareket”ni başlatarak, bir ölçüde Milli Görüş siyasetinin de startını vermiş oldu. Bu erevede Necip Fazıl Kısakürek'in “Mukaddesatı Türk'e Beyanname” başlığıyla Büyük Doğu dergisinde yayımlanan yazı, Milli Görüş' n ilk manifestosu sayılabilir (Çalmuk, 2001: 208). 1970'lerin başına gelindiğinde hareket, Milli Nizam Partisi'ni (MNP) kurar. Ancak parti, 16 ay gibi kısa bir süre zarfında Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılır.

Partinin kapatılmasının ardından siyasi yasaklı konumuna düşen Erbakan, bir süre İsviçre'de yaşar. İlerleyen yıllarda ülkeye döndüğünde bu kez Milli Görüş bünyesinde kurulan Milli Selamet Partisi'nin (MSP) başına geçer. 1970'lerin kutuplaşmış Türkiye'sinde etkin bir siyasal taban yakalayan MSP, kapatıldığı 12 Eylül Darbesi'ne kadar hem Ecevit CHP'si, hem de Milliyetçi Cephe h k metlerinde iktidar ortağı olarak yer almıştır (Yorgancılar, 2012: 10).

Milli Görüş partilerinin toplumsal tabanı geleneksel muhafazakâr zümreler, metropol kentlerde yaşayıp milli gelirden yeterince pay almayan geniş yoksul tabakalar ve taşradan, köy yaşamından koparak küçük kentlere gelen dağınık bireylerdi. Milli Görüş' n toplumsal ve siyasal iktidarın merkezine taşımaya çalıştığı bu kesimler, kültürel düzeyde dindar, muhafazakâr sosyal tabakalardan oluşur (Bulaç, 2009: 549-550). Söz konusu tabakaların toplumsal, siyasal ve ekonomik ifade alanı olarak Milli Görüş'le bütünleşmesinde Adalet Partisi'ne (AP) yönelik eğilimleri de belirleyicidir. AP'nin giderek büyük kentlerdeki komprador burjuvazi çevreleriyle

bütünleşmesinden hoşnutsuz, kültür merkezli reflekslerden hareket eden Anadolu'nun küçük ve orta ölçekli tüccar ve sanayicileri, Erbakan öncülüğündeki partilerde bulunmuştur. Milli Görüş, söz konusu çevrelerin siyaset kanallarıyla “merkez”e taşınmasının aracı olmuş ve aynı zamanda “maneviyatçı” yapısıyla bu tabakalar nezdinde bir “sığınak”a dönüşmüştür (Güngör, 2002: 27-29).

Bir başka açıdan Milli Görüş Hareketi (MGH), toplumsal dünyanın marjında yaşayan kitleleri İslami kimlik etrafında merkeze taşıyarak, devlet dışında toplumsal kesimlerin seferber olduğu bir modernleşme-kalkınma partisi işlevi görmüştür. Bu yönüyle Milli Görüş, bir taraftan endüstrileşme sürecinin beraberinde taşıdığı sorunları dinsel dayanışma ve kimlik kanallarıyla törpülemiştir. Öte yandan ise, taşra Anadolu’sundan kentlere yönelen kitlelere yeni bir üst kimlik sunmuştur (Yavuz, 2004: 593-594). Nitekim başlangıç dönemlerinden itibaren Milli Görüş partileri, taşradan metropollere doğru yönelen bu göç hareketliliğinin taşıdığı kitlelerin aidiyet merkezi ve siyasal yörüngesi işlevi görmüştür.

Göç ettikleri kentlerde dikey hareketlilik arayışındaki söz konusu kitlelerin odağına, peyderpey kültür merkezli motivasyonlar da yerleşir. Bu gerçeklik, özellikle resmi ideolojinin İslam'ın kamusal görünümüyle ilgili olarak ortaya koyduğu çerçevenin (merkez) sağ partiler aracılığıyla ve kültürel boyutla sınırlı olmasıyla ilişkilidir (Arslan, 2021: 3-4). Söz konusu dönemler boyunca MGH bünyesindeki partiler ve ağlar, dinin kamusal alanın tüm yüzlerinde görünür olmasını amaçlamıştır. Bu açıdan Milli Görüş, son tahlilde toplumsal bir hareket kimliğiyle temayüz eder. Zira Türk muhafazakârlığının temel problemlerini ve tasavvurlarını ele alan yazı ve eserler, Erbakan merkezli Milli Görüş’ten çok daha öncesine uzanan bir tarihsel geçmişe sahiptir. Daha da ötesi söz konusu muhalif dinsel literatür, Milli Görüş’ün etkili olduğu yıllarda farklı mecralarda varlık kazanmıştır (Yılmaz, 2016: 1171). Ancak Erbakan, İslami havzada büyük ölçüde teorik sınırlarda kalan bu muhalif potansiyeli, Milli Görüş’ün politik mecrasına dahil ederek peyderpey dinamikleştirdi.

Öte yandan İslam’ın siyasal bir çerçeve kazandığı bu yeni kolektif kimliğin sınır ve açmazlarının başında, hareket bünyesindeki partilerin “Müslüman oylar”ın adresi olduğu iddiası geliyordu (Yıldız, 2004: 6). Öyle ki Erbakan nezdinde MGH’nin din merkezli misyonları, teritoryal sınırların ötesinde bir bağlama sahipti. Çekirdeğinde Osmanlı-İslam mirasını sahiplenme nostalgisinin yer aldığı bu “İslam Birliği/İttihadı İslam” söylemi, Erbakan’ın siyaset sahnesinde yer aldığı ilk dönemlerden itibaren hakim bir ideal olarak yer almıştır. Erbakan, özellikle G-7 gibi küresel kapitalizmin öncüsü ülkeler etrafında gelişen organizasyonlara alternatif olarak, komşu ülkelerden başlayarak halka halka genişleyen bir “İslam Birliği” idealine yönelir. Söz konusu birliğin gerçekleşmesi için ise, beş adım belirler: Müslüman Ülkeler Birleşmiş Milletler

Teşkilatı'nın kurulması, Müslüman Ülkeler Savunma İşbirliği Teşkilatı'nın kurulması, Müslüman Ülkeler Ortak Pazarı Teşkilatı ve Birliği'nin kurulması, Müslüman Ülkeler Ortak Para Birimi'ne geçilmesi ve Müslüman Ülkeler Kültür İşbirliği Teşkilatı'nın kurulması (Tuğrul, 2020: 31-32). Erbakan'ın ortak bir tasavvur ya da politika etrafında İslâm ülkelerinin bütünleşme zorunluluğuyla ilgili yaklaşımları, kapitalist birikim süreçlerinin dışında kalınmasına ilaveten, küresel siyasetin diplomatik mecralarında da söz konusu ülkelerin çepere itilmesiyle ilgili asimetrik koşullara itirazı içeriyordu. Bu çerçevede Erbakan'ın İslâm Birliği'ne yönelik yoğun ilgisi, Milli Görüş'ün 80 öncesi dönemde toplumsal dünyada etkili bir örgütlenmesi halindeki Akıncı Gençlik'in daha ilk sayısındaki şu ifadeleriyle açığa çıkıyordu:

“İslam âleminin haklarının korunması lazım gelirken, Mısır'ın Amerika ve İsrail'in tesiri ile attığı adımların tasvibi mümkün değildir. Müslüman ülkeler gerek kendi aralarındaki meseleleri ve gerekse beynelmilel meseleleri İSLÂM BİRLEŞMİŞ MİLLETLERİ'ni kurmak sureti ile halletmelidirler” (Erbakan, 1979: 6).

Kuşkusuz Milli Görüş'ün dinsel ortaklığın merkezde olduğu bu tür kurumsal organizasyonlara yönelmesinde, ideolojik ve kültürel habitusu da etkili bir referanstır.

3. İDEOLOJİK VE KÜLTÜREL BOYUTLARIYLA MİLLİ GÖRÜŞ: 1980 ÖNCESİ DÖNEM

Erbakan liderliğindeki Milli Görüş Hareketinin (MGH) politik sahneye çıkışından itibaren ideolojik ve kültürel düzeydeki söylemleri, iki ana hat üzerinden biçimleniyordu: “Manevi kalkınma” ve “ağır sanayi”... Ahlak ve maneviyat vurgusuyla, muhafazakâr-İslami habitus çerçevesinde bir perspektif öne çıkarken, “ağır sanayi hamlesi” söylemiyle de ulusal kalkınmacı bir ekonomi-politik düzen arayışı kendini gösterir (Çakır, 2005: 547). Benzer olarak ağır sanayi ideali, “adil düzen”in kurulması yolunda ekonomik bağımsızlığın kazanılması, maneviyatçı kalkınma retoriği ise, otantik İslâmi kimliğin istikrarı ve korunması adına işlev görüyordu (Yavuz, 2004: 591). Nitekim maneviyat temelli kalkınma mefkuresinin parti programlarındaki etkisi, Milli Görüş'ün ilk siyasal partisi Milli Nizam Partisi'nin kuruluş beyannamesindeki şu ifadelerde de açığa çıkmakta:

“Millî Nizam Partisi, milletimizin fitratında mevcut ahlâk ve fazileti kuvveden fiile çıkarmak ve bu sayede cemiyetimize nizam, huzur, içtimai adalet ve vatandaşlarımıza da saadet ve selâmet getirmek gayesiyle kurulduğunu belirtir. Bugün içinde bulunduğu durum ne olursa olsun, Hak'kın yardımıyla çok yakın bir gelecekte, milletimizin yeniden bütün dünyaya örnek büyük bir medeniyet kuracağını müjdeler. Bütün vatandaşlarımızı bu ulvi gayenin tahakkuku için el birliği ile çalışmağa çağırır” (Milli Nizam partisi Kuruluş Beyannamesi, 1970: 1).

Partinin kuruluş beyannamesinde Milli Görüş'ün ortaya çıkış amacı, öncelikle “toplumsal muhayyilede mevcut ahlâk ve fazileti kuvveden fiile çıkarmak” şeklinde belirlenir. İslami adalet ve ahlak eksenli olarak yürütülecek sistemin son tahlilde “bütün dünyaya örnek büyük bir medeniyet kuracağı” iddiası ortaya konur. Ancak hareketin özellikle 1980 öncesi eğilimlerinde, modern Türkiye'deki laiklik ilkesi ve pratiği, söz konusu “manevi kalkınmanın önündeki en büyük engel” olarak yer alıyordu. Zira ortaya konan laiklik pratiği ve modeli, Milli Görüşçüler'e göre, “dini vicdanlara hapsediyordu”. Dahası, “manevi kalkınmayı engelleme işlevli” olarak telakki ettikleri laik sistemin arkasındaki temel zümre ise, “emperyalist-Siyonist Batı ile işbirliği içinde bulunan ve iktidara el koymuş elitler”di (Çınar, 2010: 311). Öte yandan hareketin dönem Türkiye'sinde “statükocu” olarak nitelendirdiği egemen çevreler, ekonomik topluluklar ile sınırlı değildi.

Nitekim Milli Görüşçüler, ideolojik ve kültürel düzeyde hareketlerini “milli” hat boyunca konumlandırırken; diğer siyasi partilerin “gayri milli” ve “taklitçi” perspektifi temsil ettiğini ileri sürdü (Çakır, 2005: 544). Daha somut bir ifadeyle MGH, 80 öncesi siyasetin lokomotifleri CHP ve AP'yi son tahlilde “birbirinden farkı olmayan ve ABD'nin çıkarlarına hizmet eden partiler” olarak tanımladı (Güngör, 2002: 29). Kendisini ise, Batılı paradigmanın yön verdiği “Doğu-Batı”, “Kuzey-Güney”, “gelişmiş-az gelişmiş” gibi tasniflerin bütünüyle dışında kalan ve mevcut dünyayı algılamada Kur'an'daki “hak ve batıl mücadelesi” gibi keskin dini repertuarlar üzerinden tanımladı (Arpacı ve Baharçiçek, 2017: 117). Bu çerçevede MGH, “batıl Batı medeniyeti” nezdinde “hak İslam medeniyetini temsil ettiğini” öne sürdü. Modern Türkiye'deki kronikleşmiş sorunların ise, Tanzimat'tan itibaren devlet katında izlenen Batılılaşma politikalarından kaynaklandığını ileri sürdü (Çınar, 2010: 311). MGH'nin ideolojik ve kültürel boyutlar etrafında geliştirdiği Batı eleştirisi, Tanzimat'la birlikte ivme kazanan modernleşme hamlelerine dönük muhalefetine etkili bir başvuru kaynağıydı.

Yorgancılar'a göre buradaki anti-Batıcılık, “Batı düşmanlığı” olarak düşünülmemelidir. MGH, 19. Yüzyıl ile birlikte İslam dünyasının milliyetçi ve muhafazakâr çevrelerinde sıklıkla tartışılan Batı ile etkileşimler meselesini kültür ve teknoloji varyantında ele alır. Bu çerçevede ilim, teknik, disiplin gibi modern-rasyonel birikimin Batı'dan tümüyle aktarılması istenirken; milli kültür ve benliğin “Batı emperyalizmi”ne kapalı tutulması arzu edilir (Yorgancılar, 2012: 11). MGH'nin kültürel dokuyla ilgili buradaki “yerli ve milli”, “korumacı” reflekslerinin kökleri, büyük ölçüde çerçevesini dinin belirlediği tarihsel geçmişe uzanır. Sözelimi Erbakan'ın Kemalist modernleşmeye “milliyetçilik” ve “laiklik” sathından eleştirileri, bu kapsamdaki dini tarihsel geçmişten hareket eder:

“Biz yüzlerce yıl tek bir vücut halinde, bedenlerimizi birbirine siper ettik. Çünkü bizi birbirimize, İslam kardeşliği bağlıyor idi. Bu ülkenin evlatları asırlar boyu mektebe, besmele ile başladılar. Besmele kaldırılıp yerine “Türk’üm, doğruyum çalışkanım!” demeye başladı. Ve böylece bu ülkenin insanları birbirlerine yabancılaştırıldı. Kendi milli ve dini değerlerimizi bırakıp inkârcı, ırkçı ve materyalist politikalara tapıldığı için ülkemiz onlarca yıl bir felaketin içine sürüklendi.

Maalesef laiklik bizim ülkemizde yıllarca İslam düşmanlığı olarak uygulandı. İnanan insanlara baskı, zulüm aracı olarak sürdürüldü. Laiklik bu anlamıyla bizim milletimizin mana ikliminde olmayan bir kelimedir. Ayrıca bizde maalesef şöyle bir zihniyet sahipleri vardır. İyi, güzel, doğru bir şey varsa, hele bu Batı’da da varsa hiç tereddütsüz kabul ederler. Ama bu şeyi İslam da söylüyor dediniz mi, birdenbire hiddetlenmeye başlarlar. Çünkü Batı hayranlığı ve İslam düşmanlığı bozuk zihniyetlerinin temelini oluşturur” (Erbakan, 2014: 169-172).

Öte yandan Milli Görüş’ün 1980 öncesi kültürel ve ideolojik habitusunda öne çıkan bir başka başlık ise, aile ve nüfus planlaması meselesidir. Milli Nizam’dan itibaren parti programlarında “nüfus siyasetimiz”, “ailenin korunması” gibi başlıklarla yer alan söz konusu alan, MGH’nin kültür politikalarında etkili bir kaynaktır. Bu çerçevede nüfusu “güç göstergesi” olarak kabul eden Milli Görüş, nüfus artışını engelleyecek her türlü girişimi, “dış güçlerin oyunu” olarak telakki eder. Hareketin aile kurumuna yönelik bakışını da, nüfus siyasetine benzer bir perspektifin şekillendirdiği görülür. Aileyi cemiyetin temeli sayan MGH, devlet- toplum, aile ve bireyler arasında hiyerarşik bir ilişki tarzı öngörür. Aynı zamanda toplumsal düzenin istikrarı adına, aile reisinin otoriter konumu ve aile yapısının korunmasını ön koşul olarak kabul eder (Şen, 2004: 342-343).

Sırasıyla MNP ve MSP’nin 1980 öncesi maarif meselesiyle ilgili yaklaşım ve politikaları da Milli Görüşçü ideolojik ve kültürel habitusa uygun bir çerçeve çizer. Örneğin MSP, 1973 seçim beyannamesinde eğitim politikalarıyla ilgili olarak kamuoyuna, “Milletimizin fitratına ve tarihî karakterine uygun olarak önce ahlâk ve maneviyat temel görüşüne göre tanzim edeceklerini” bildirir. Bununla birlikte dönem küresel dünyasında etkisini giderek arttıran sol-seküler ideolojik akımların maarif alanına etkilerine yönelik ise, oldukça keskin bir retorikle eleştiriler getirilir: “Eğitim müesseselerimiz, anarşist, Maocu, Hippi yetiştiren müesseseler olmaktan tamamen kurtarılacak, cemiyetimizde ana babalar rahat edecek, eğitimde şuur, ailede huzuru sağlayacak...” (MSP, 1973: 26). MGH’nin bu dönemlerden itibaren sekülerleşme merkezli kültürel ve ideolojik cereyanlar karşısında muhafazakâr kitle dünyasına sunduğu diğer reçeteyi ise, “din eğitimi ve öğrenimi” alanı oluşturur. Sözgelimi MSP’nin 1973 tarihli seçim beyannamesi, din eğitiminin Cumhuriyet sonrası (seküler)

toplumsal değişimin geniş çapı karşısında, “dinsel ve kültürel geleneğin istikrarı” kaygısında buluşan kitleler nezdindeki değerini şu şekilde ifadelendirir:

“Din eğitim ve öğreniminin, ülkemizin manevî bütünlüğünün kuvvetlenmesi ve dini öğretim noksanından doğabilecek her türlü mahzurların giderilmesi için ehemmiyetle yürütülmesine taraftarız. Partimiz dini müesseselerimizin her türlü partizan tesirlerden masun kalması için gerekli tedbirleri alacaktır. (...) Millete hizmet edecek vazifelilerin milletin dini ve manevi inançlarını bihakkın bilmesinden büyük faydeler doğacağına kaniyiz (MSP, 1973: 33).

MGH, bir taraftan Türk İslam’ının değer ve taleplerini politik alana taşıırken; diğer taraftan toplumsal yapı dahilinde eğitim ve kültür alanına ilişkin Batı tarzı yaklaşımlara, modellere, sistem bozukluklarına, eğitim müfredatlarındaki aksaklıklara, yeni neslin değer algısına/ ahlaki donanımına özellikle dikkat çekmiştir (Yalanız ve Sabun, 2021: 756). Erbakan’ın bu çerçevede önerdiği “reçetelerin” başında, düşünsel-felsefi düzeyde “Milli bünyeye uygun eğitim ve anlayış” (Erbakan, 1975: 27-28) iken; kurumsal düzeyde ise, “İmam-Hatip Okulları’nın ve İlahiyat Fakülteleri’nin ilmi seviyelerinin ve kapasitelerinin ihtiyaca cevap verecek duruma getirilmesinin şart olması”dır (Erbakan, 2014: 182).

4. 1980’LERDEN 2000’LERE SİYASAL-TOPLUMSAL DİNAMİKLER VE MİLLİ GÖRÜŞ

1980 sonrası İslami hareket, kendi ön tarihinden özellikle sosyolojik düzeyde farklılaşmıştır. Bu kapsamda ilk olarak, hareketin taşralı küçük burjuva karakteri tedricen kentli ve eğitilmiş bir özelliğe bürünüyordu (Akdoğan, 2000: 179-180). Dönem Arap sermayesi kontrolündeki petro-doların Türkiye bankacılık sistemine İslami/faizsiz bankacılık etrafında girişi ve 12 Eylül’ün ana akım doktrini Türk-İslam sentezinin açtığı “meşruyet kanalları, İslami çevrelerin kamusal alandaki örgütlenme ve organizasyon kapasitesine anlamlı bir ivme kazandırmıştır. Tüm bu hareketlilik, erken Cumhuriyet döneminde kamusal alanının dışına itilen İslamcılığın dinamik sosyal ağlarla yeniden bu alana dönmesini sağlamıştır (Doğan, 2010: 288).

12 Eylül sonrası gelişen neo-liberal ekonomik politikaların serbest piyasa kanallarında açtığı yeni "imkân alanları"ndan yararlanan İslami burjuvazi, “devletin kontrolcü ve sınırlayıcı gücünden kurtulma” söylemiyle hareket etmiştir. Öyle ki, devletin ekonomiden çekilmesini ve kontrol kapasitesini daraltmayı hedefleyen bu yeni strateji, Milli Görüş’ün ekonomik politikalarının dönüşümünde de etkili olmuştur. Bu dönem siyasal alanda varlık gösteren Refah Partisi, devletçi ve korumacı politikalarından vazgeçerek piyasa ekonomisi modeline yönelir. Kapitalizmle barışık bir söylem alanı içerisinde hareket eden RP, iktisadi düzeyde “geride kalanların” korunması ve bunların birer üretici olarak “ileriye taşınması” için parti kontrolünde bir dizi hizmet şebekesini

dolaşıma sokar. Bilgisayar kursları, öğrencilere burs imkânları, ihtiyaç halindeki ailelere odun-kömür yardımı, sağlık hizmetlerinin sunulması... Tüm bu aktif sosyal yardım ağlarıyla dayanışmacı cemaat modelinde teşkilatlanan RP, geniş kitleler nezdinde hem parti, hem okul, hem de ekonomik dayanışma kurumu haline gelmiştir (Yavuz, 2004: 597-599). Parti faaliyetlerinin bu dönüştürücü gücü, özellikle geleneksel toplumsal cinsiyet kodlarıyla ev içi alanla sınırlı bir görünüm kazanan kadın toplulukları üzerinde etkisini göstermiştir.

RP'nin 80 sonrası süreçte politik alandaki etkisini peyderpey arttırmasında, örgütlü kadın gruplarının payı yadsınamaz. Bu açıdan RP, siyasal organizasyonu ve iletişimi gündelik hayatın derinlikli dünyasına taşıyan kadın üyelerini ülke sathında oldukça aktif bir düzeyde değerlendirmiştir. Söz konusu kadın mensuplar, gecekondularda ev ziyaretleri ve düğün, mevlit benzeri sosyal organizasyonlarda istikrarlı biçimde yer alarak Milli Görüş siyasetini geniş kesimlere ulaştırma imkânı yakalamıştır. Kadın cephesindeki bu dinamizm, politik alanda ise esaslı etkilerini ilk olarak RP'nin özellikle 1994 yerel seçimlerinde İstanbul, Ankara gibi kozmopolitan metropollerde kazandığı belediye başkanlıklarında gösterir (Çapcıoğlu, 2016: 286).

Erken Cumhuriyet'le başlayan safhada laik-seküler bürokrasinin kamusal alandaki belirleyici konumunu sarsan bu politik depremin tetiklediği fay hatları, günümüz Türkiye'sine uzanacak bir aktif görünüm sergilemektedir. Bu çerçevede 1994 yerel seçimlerinin özellikle kozmopolitan metropollere yönelik sonuçları, modernleşen Türkiye'de politik çevrelerdeki hiyerarşik dengelerde köklü değişiklikleri aralayan önemli bir safhadır. Nitekim takip eden 95 genel seçimlerinde birinciliğe yükselen RP'nin bu dönemki seçim beyannamesi, mevcut partileri ve siyaseti "taklitçiler" ve "Milli Görüş" şeklinde ikiye ayırmıştır. RP kadrolarına göre, taklitçilerin temel hedefi "Batı'ya uydu olmak, tarihini değiştirmek ve öz benliğini yok etmek"tir. Bunun tersine Milli Görüş ise, "bağımsızlık, tarihteki şerefli yerini yeniden almak, yeni bir dünya kurmak ve Türkiye'yi bu yeni dünyanın öncüsü yapma"yı hedefler (Refah Partisi, 1995: 4). Bu çerçevedeki somut adımlarının başında ise, gelişmiş Batılı devletlerin öncüsü olduğu G-7 karşısında, İslam ülkelerinin kalkınma ve iş birliği arayışları etrafında bütünleştiği D-8 teşkilatını kurma politikaları gelir.

Erbakan'ın seçim beyannamesinde de yer alan bu global meydan okuma siyaseti, iç politikada da Sincan Belediyesi tarafından düzenlenen "Kudüs Gecesi" gibi reaksiyoner girişimlerle genişler. Ancak RP'nin kültür sathından egemen çevrelere yönelttiği tüm bu meydan okuma girişimleri, laik-seküler kitle ve bürokratik çevrelerde "endişe" ve "teyakkuz" ile dolup taşan bir kolektif duygu siyasetiyle okunur. Nitekim buna ek olarak ana-akım medya tarafından pompalanan hükümet karşıtı söylemlerin de etkisiyle, 28 Şubat 1997'deki Milli Güvenlik Kurulu toplantısında imzalanan kararlarda

Erbakan istifa etmeye zorlanmıştır. Yakın tarihimizde “post-modern darbe” olarak da anılan 28 Şubat’ı takip eden süreçte bir dizi sivil toplum kuruluşlarının da artan tazyikleri sonucu Refah-Yol hükümeti, Haziran 1997’de görevi bırakmıştır (Burak, 2022: 68). Takvimler 16 Ocak 1998’i gösterdiğinde ise, Anayasa Mahkemesi tarafından “Laik Cumhuriyet’e aykırı eylemler” gerekçesiyle RP kapatılır.

5. RP SONRASI MİLLİ GÖRÜŞ GELENEĞİNDE KOPUŞ VE SÜREKLİLİKLER: FAZİLET PARTİSİ ÖRNEĞİ

RP’nin kapatılması öncesi, sürece dair temkinli hareket eden Milli Görüşçüler 17 Aralık 1997’de İsmail Alptekin başkanlığında Fazilet Partisi’ni kurdu. RP’nin kapatılması ardından da, “yasaklı” kapsamı dışında yer alan politik aktörlerin büyük kısmı FP’ye geçti (Çakır, 2005: 571-572). 14 Mayıs 1998 tarihinde genel başkanlığa Recai Kutan getirildi. Parti, ismini politik habitusuna da uygun olarak Hz. Muhammed’in peygamberlik öncesi Mekke’de ortaya koyduğu bir modelden alıyordu. “Hilfû’l Fudûl” (Faziletli Meclisi) adı verilen bu hakemlik müessesesi, aşiretleri ve aileleri bir araya getiriyordu. Ayrıca güçsüzlerin fakirlerin ve haksızlığa uğramışların, haklarını koruma işlevi görüyordu (Çalmuk, 2001: 194). Nitekim seçilen parti adı, Milli Görüşçü gelenek adına baskıcı, engelleyici politikaların devreye sokulduğu 28 Şubat konjonktürü düşünüldüğünde hayli manidardı.

Ancak partinin bünyesinden çıktığı Milli Görüşçü geleneğe ilk ciddi farklılaşması, (siyasal) İslamcılığın ötesinde “sağ-muhafazakâr bir parti” iddiasıyla start alması oldu. Bu çerçevede Aydın Menderes başta olmak üzere Cemil Çiçek, Abdülkadir Aksu ve Ali Coşkun gibi dönem Türkiye’inde merkez-sağın etkili isimleri FP’ye katılır (Çalmuk, 2001: 194). Ancak ilerleyen süreçler, parti elitlerinde bu tür katılımlar aracılığıyla Milli Görüşçü geleneğin merkez-sağın “pür bir dava anlayışı”ndan yoksun esnek tarz-ı siyasetinin partiye hakim olacağı şeklinde endişelere sahne olur. Sözelimi RP döneminde bakanlık yapmış ve bu dönemlerin etkili aktörlerinden Lütfü Esengün’e göre merkez-sağın tanınmış aktörlerinin partilerine katılımı, uzun vadede hareketlerinin ANAP’laşma periyoduna girişi anlamını taşıyordu:

“Fazilet Partisi, bizim Milli Görüş hareketinde bir Fetret dönemidir. Milli Görüş çizgisi ile Özal’ın 1980’li yıllarındaki ANAP çizgisi arasındaki bir mücadeledir. Baştan beri öyle başladı, öyle bitti. Sayın Aydın Menderes -ANAP’tan gelmemiş olmasına rağmen, Milli Görüş çizgisini benimsememiş, kendine has görüşleri olan bir arkadaştı- ve ANAP’tan gelen Nevzat Yalçıntaş, Ali Coşkun, Abdülkadir Aksu, Cemil Çiçek ve onlar gibi düşünen bizim içimizdeki arkadaşlar, başkanlık divanı üyesi ve genel başkan yardımcısıydılar. Bunların bütün gayreti, Fazilet Partisi’ni 1980’li yıllarda Özal’ın başında bulunduğu Anavatan Partisi çizgisine çekerek ona benzetmek, öyle bir parti haline getirmektir. Bu mücadeleyi her gün, her an yaşadık. Bu ekibin karşısında da bizim gibi Refah Partisi’nden gelen,

Milli Görüş çizgisini benimsemiş, o çizgiden taviz vermek istemeyen arkadaşlar vardı” (Selim, 2002: 172-173).

FP'nin kuruluş sonrası politik arenadaki ilk ciddi sınavı, 1999 Nisan'ında birleştirilen genel ve yerel seçimlerdi. Seçim sonuçları, FP adına ilginç bir düalizme tanıklık ediyordu. RP ile önceki dönem genel seçimlerinde elde ettiği %21.38'lik oy oranıyla (Wikipedia.org, 1995 Genel Seçim Sonuçları) en yüksek oy oranına erişen Milli Görüş Hareketi, söz konusu seçimlerde %15.41'lik oy oranıyla (Wikipedia.org, 1999 Genel Seçim Sonuçları) DSP ve MHP'nin ardından üçüncülüğe geriliyordu. Ancak aynı gün yapılan yerel seçimlerin belediye başkanlığı ayağında ise, FP bu kez %18.40'lık oy oranına (YSK, 18 Nisan 1999 Mahalli İdareler Genel Seçimi) erişmiştir. Öyle ki bir önceki dönemden itibaren Ankara, İstanbul gibi kozmopolit metropollerde elde ettiği seçmen teveccühü, bu dönem aynı illerde tekrar Milli Görüşçü kadroları yerel yönetimlerde iktidara taşıyordu.

FP'nin önüne çıkan tablo, seçmenlerin genel siyasette Milli Görüşçülerin yürüttüğü siyaset ile yerel yönetimlerde ortaya koyduğu başarılı hizmet arasında bilinçli bir ayrıma yöneldiğini ortaya koyuyordu. Bu yönüyle seçmen, harekete geçirdiği devasa beşeri sermaye ile FP'yi belediyelerde başarılı buluyor, desteğini sürdürüyordu. Ancak genel siyasette ise bu temayül farklılaştı. Özellikle milliyetçi-muhafazakâr hassasiyet alanlarında bütünleşen seçmen, FP'yi başarılı saymıyor, hatta “riskli” buluyordu (Bulaç, 2009: 543).¹ Nitekim seçimlerde ortaya çıkan bu düalist tablo, Milli Görüş Hareketi bünyesinde yenileşme arayışlarına hız kazandırdı.

Milli Görüş geleneğinde ilk defa bir kongreye iki adayla giriliyordu. Erbakan ve çevresinde toplanan ve kamuoyunda “geleneği” olarak tanımlanan kanat, seçimlerdeki resesyonu 28 Şubat'tan itibaren dolaşıma sokulan “harici müdahaleler”e bağlıyordu. Buna mukabil Gül, Erdoğan ve Arıncı öncülüğündeki “yenilikçi” kanat ise, bu apolojinin rahatlatıcı ancak son tahlilde yanıltıcı bir bağlam taşıdığını ileri sürer. Kamuoyunda her geçen gün yenilikçilere dönük artan teveccüh, FP'yi kırılğanlaştırıyordu. Bu atmosferde

¹ Kuşkusuz 1999 seçimlerinde FP adına ortaya çıkan tablo, genel ve yerel seçim düzeyinde anlamlı bir farklılaşmayı açığa çıkarıyor gözükse de, literatürde farklı okumalar da mevcut. Sözelimi Peköz'e göre, MSP'den FP'ye uzanan politik süreç içerisinde Milli Görüş'ün oy oranları, belirli gerileme ve ilerlemelere rağmen esasta istikrarını koruduğunu gösteriyordu. 1973 yılında MSP, 1.265.771 oy ile %11.8 orana sahipken, 28 Şubat sürecinin bütün dezavantajlı koşullarına rağmen FP 3.181.388 oy ile %15.4'lük bir orana ulaşmıştır. Bu tablo, Milli Görüş merkezli partilerin esasta istikrarlı bir ideolojik, politik ve örgütsel yapıya ve aynı zamanda güvenilir bir kitle tabanına sahip olduğunu gösteriyordu. Peköz, FP'nin bünyesinden çıktığı Milli Görüş siyaseti bağlamında ortaya koyduğu istikrarı, özellikle 1973 seçimlerinde MSP'nin etkin olduğu illerde yine aynı gücünü koruduğu örneğiyle açıklamaktadır. Sözelimi 1973 seçimleri Sivas'ta alınan %25'lik oy, 1999'da %27'e; Malatya'da %19'luk oy, 1999'da %24'e; Trabzon'da %15'lik oy, 1999'da %20'ye; Kocaeli'nde %18'lik oy, 1999'da %21'e; Kayseri'de %16'lık oy, 1999'da %22'ye ve Konya'da %16'lık oy, 1999'da %29'lar seviyesine yükselmiştir (Peköz, 2001: 209-210).

girilen kongrede bir kısım gelenekçi elit, Peygamber Efendimiz (s.a.)'in “birden fazla liderin olamayacağı”na (Ebu Davud, Fiten, 1) ilişkin hadisinden hareketle kongreye iki adayla gidilemeyeceğini öne sürdüler (Bulaç, 2009: 548-559). Kongrede “Gelenekçi” kanadın adayı olarak Recai Kutan, “Yenilikçiler”in adayı olarak ise önce Bülent Arınç çıktı. Ancak Arınç, kongre sürecinde adaylığını açıklayan Abdullah Gül lehine yarıştan çekilme kararı aldı. Nihayetinde Gelenekçilerin listesi 633, Yenilikçilerin ise 521 oy aldı. MGH halkaları nezdinde Erbakan'ın efsanevi ve karizmatik liderliği düşünüldüğünde, yenilikçilerin iki ay gibi kısa sürede aldığı bu yüksek oy, partide artık hiçbir şeyin eskisi gibi olmayacağı realitesini ortaya koyuyordu (Çakır, 2005: 574). Nitekim küresel İslami politik ve entelektüel havzadaki bu tür yenileşme arayışlarıyla ilgili olarak dolaşıma sokulan “Post-İslamcılık” terminolojisinin en büyük esin kaynaklarından birini, 90'ların sonlarında MGH bünyesinden çıkmış yenilikçiler oluşturuyordu.

1990'lar, İslam dünyasının büyük kısmında İslamcılıkla bir tür hesaplaşmaya sahne oldu. Schiffauer'e göre, bu süreci post-İslamcılık şeklinde nitelenmek mümkündür. Bu kavramla öncelikli olarak, yeni kuşak İslamcı oluşumların yüklendiği ve bir önceki kuşağın “klasik İslamcılığı” ile arasına net bir ayırım hattı çeken bir düşünce akımı anlaşılmaktadır (Schiffauer, 2021: 12-13). MGH bünyesinde yenileşme eksenli bu tür arayışların derinlik kazanmasında özellikle 28 Şubat sürecinin taşıdığı sınırlayıcı politikalar etkiliydi. Devlet seçkinlerinin İslami hareketin özellikle siyasal kanadında gelişen protest damarı “tehdit menzili”nde işaret etmesiyle, muhafazakâr çevrelerde “uyum” arayışları da hız kazanıyordu (Özet, 2022: 98).

Yenilikçiler, 28 Şubat sonrası inşa edilen sistemle barışık, gerilimden uzak bir duruşu savunduklarını ifade ettiler. Askeri bürokrasiyle ilişkilerinde onlara daha yakın durma gayreti içinde oldular. Gelenekçi kanat ise, Milli Görüş kimliğini koruma ve istikrarlı kılma temelinde bir politikadan hareket etti (Güven ve Han, 2022: 52). Yaşanan sürecin özellikle gelenekçi kanat üzerindeki tezahürlerini, Umran Dergisi'nden Yıldırım Canoğlu şöyle özetliyordu:

“Genelde Müslümanlara, özelde FP'ye karşı yürütülen mücadele, uluslararası bir projenin sonucudur. Yeni Dünya Düzeninde Müslümanlara ve Türkiye'ye biçilen rolle ilgilidir. Bu projenin bugünkü ortamda kullandığı mücadele şekli, psikolojik savaş, aracı da medyadır. Müslümanlaşan bir halkın önünün kesilmesi, suçluluk psikolojisine sokularak, iradesinin çözülerek teslim alınması ve yeniden sisteme entegre edilmesi bu mücadelenin nirengi noktasını oluşturur. Bunu için bazı medya grupları FP ile aşırı ilgilenmektedir” (Canoğlu, 2001:7)

İlerleyen dönemlerde Yenilikçi kanadın liderliğini üstlenen Abdullah Gül, FP'nin kuruluş sürecinde, “Türkiye'nin yazılı olmayan kuralları var. Akıllı politikacı bu kuralları göz ardı edemez. Yeni partinin program ve tüzüğü hazırlanırken Anayasa

Mahkemesi'nin bizimle ilgili kararı da göz önünde tutulacaktır" şeklinde açıklamalarda bulunur. Benzer olarak Bülent Arınç ise, FP'nin yeni genel başkanını parti tabanının seçmesi, vitrin ve üslubun değişmesi gerektiğini belirtir. FP'nin özellikle yenilikçi kanadında yükselen tüm bu vurguların arka planında, partinin RP ile aynı kaderi paylaşmak istememesi ve demokratik kültür ile kurumların kök saldığı bir ülkede FP'nin kapatılmayacağı beklentisi yatmaktaydı (Arslan, 2021: 105-107).

Nitekim FP'nin yeni yüzyılda siyasal kültürle ilgili bu temennisi, 1999 seçim beyannamelerinde daha ilk sayfada öne çıkıyordu:

"20. yüzyılın temel karakteristiğini oluşturan katı ideolojik anlayış ve saplantıların belirlediği değerler dizisi, yerini birey, insan hakları ve demokrasi temelinde gelişen yeni anlayış ve yeni insanlık değerlerine bırakıyor. Yaşanan olumlu-olumsuz tecrübelerin meydana getirdiği birikimle, insanlık yeni yüzyıla umut ve güvenle bakmaktadır" (Fazilet Partisi 1999 Seçim Beyannamesi, 1999: 1).

FP bünyesinde siyasal kültüre ilişkin dönüşüm arayışları, laiklik başta olmak üzere bir dizi alanda etkisini gösterir. Sözelimi "laikliğin din, dinin ise ideoloji olarak kabul edilmemesi" (Arslan, 2021: 107), "devlet ile dinin birbirinin alanına girmemesi" (Zariç, 2017: 317) gibi seküler kamusal alana ilişkin özenli bir retorik öne çıkar. Parti habitusunda benzer arayışlar Avrupa Birliği ile entegrasyon süreci bağlamında da etkisini gösterir. 28 Şubat sürecine değin MGH bünyesindeki örgütlenmelerde Avrupa Topluluğu'na karşıtlık hakim bir refleks olarak öne çıkıyordu. Öyle ki hareketin lideri Erbakan bu karşıtlık ekseninde bir dönemler, "Biz Batılı değiliz. Biz Avrupalı değiliz. Avrupa kültürü ile er ya da geç hesaplaşacağız. Bundan kurtuluş yok. Biz kararımızı bu hesaplaşmaya göre vermek zorundayız" ifadelerini kullanır. Ancak FP dönemine geldiğimizde, parti lideri Kutan'ın ilk yurt dışı gezileri ABD ile Brüksel ve Strazburg gibi AB'nin önemli merkezlerine yapılmıştı (Çakır, 2005: 573-574). Dahası 28 Şubat süreci öncesi AB'yi bir "Hristiyan Birliği" olarak tanımlayan ve AB'ye giriş eksenli devlet politikalarını eleştiren hareket, FP dönemine geldiğimizde Avrupa Birliği üyelik sürecinin nihayete ermesini amaçladığını kamuoyuna deklare eder (Arslan, 2021: 108).

FP'nin Milli Görüş geleneği içerisinde ortaya koyduğu farklılaşmalarda bir diğer başlığı, ekonomi-politik alanla ilgili politikaları ve tasavvurları oluşturur. MGH'nin özellikle 80 öncesi dönem partilerinde kolektivist değerlere ve merkezini devletin oluşturduğu kalkınmacı modele vurgu hâkimdi. RP zamanlarında, kamu otoritesinin ekonomide paylaştırıcı rolünü ön plana çıkartan "Adil Düzen" ile (Yavuz, 2011: 83), küresel kapitalizmi nispeten dikkate alan eklektik bir tasavvur öne çıkmaktaydı. FP'nin sahne aldığı 21. yüzyıla doğru gelindiğinde ise, özellikle partideki Yenilikçi Kanat'ın da

etkileriyle, liberal piyasa ekonomisiyle daha barışık tasavvur ve politikalar karşımıza çıkar.²

Bu çerçevede FP programında “eğitimde özel sektörü azami derecede teşviki görev biliriz” ifadesi, aktüel düzeydeki dönüşümleri yansıtan çarpıcı bir örneği oluşturuyordu. Yeni dönemde liberal modele yönelen FP, devletin eğitim, sağlık gibi kamusal hizmetlerde rolü ve sınırlarını da bu bağlamda yeniden tanımlamaktadır (Şen, 2004: 250). Ancak vurgulanması gereken bir diğer gerçeklik ise, Milli Görüş’ün kitlesel dünyada hareketliliğe kavuşma sürecinde İslami sermaye ile kurduğu organik ilişki hattının FP döneminde nispeten esnemesiydi.

Milli Görüş, hem büyük kentlerde hem de taşra Anadolu’sunda KOBİ teşekküllerinden anlamlı bir destek görmüştür. KOBİ’ler geleneksel sektörlerin ve mikro iktisadi oluşumların modern burjuva ve bürokratik mekanizmalarca ortadan kaldırılmasını kapitalizmin karanlık taraflarından biri olarak değerlendiriyordu. KOBİ’ler, özellikle küçük girişimcilerin korunması idealinden hareketle Milli Görüş’ün “Adil Düzen”iyle bütünleşiyorlardı. Buna ilaveten İslami yardım organizasyonlarının üyeleri arasında iş, istihdam bağlantılarını teşvik etmesi yani alt piyasalar gibi işlev görmesi, küçük sermayedar kitlelerin Milli Görüş kontrolündeki teşekküllere katılımını hızlandırıyordu (Çemrek, 2012: 662). Ancak 28 Şubat konjonktürüne geldiğimizde, sermaye kanadı başta olmak üzere İslami hareketin sivil kanadı ve Milli Görüş arasındaki organik ilişki hattı anlamlı ölçüde dönüşmekteydi. Örneğin dönemin Devlet Güvenlik Mahkemesi Başsavcılığı, Milli Görüş bünyesindeki sivil örgütlenmelerin dağıtılmasını talep etti. Dağıtılması talep edilenler arasında MÜSİAD da yer alıyordu. Özellikle dernek başkanı Erol Yazar’ın 4 Ekim 1997 yılında zorunlu eğitimi 8 yıla çıkaran ve İmam Hatip Liselerine kısıtlama getiren yeni yasayı, İslami “tekfir” terminolojisine başvurarak eleştirmesi, nihayetinde Devlet Güvenlik Mahkemesi’nde yargılanması ve kurumla ilgili görevlerinden ayrılmasına yol açtı. Benzer olarak dönem askeri elitlerinin oluşturdukları raporlarda, aralarında Kombassan, İhlas, Ülker, Yimpaş

² Çalışmanın bu başlığı boyunca odağımızı; iç siyasetten diplomasiye, ekonomiden kültür temelli politikalara değin FP’nin Milli Görüş geleneği etrafında ortaya koyduğu değişim skalası oluşturur. Ancak söz konusu alanlarda gelişen değişim dinamikleri, özellikle kongre süreciyle partide belirli bir ağırlığa kavuşan Yenilikçi Kanat’ın etkileri göz ardı edilerek okunamaz. Hareket, ilerleyen yıllarda kuracakları Adalet ve Kalkınma Partisi ile küresel-kapitalist politikalar ve kurumlarla eşgüdümlü bir siyasete yönelecektir. Nitekim AK Parti’nin kuruluş sürecinde parti lideri Erdoğan, söz konusu yol ayrımıyla ilgili olarak “*Milli Görüş gömleğini çıkardık. Geçmişini unuttun*” söylemiyle, ekonomi-politik düzlemde izleyecekleri yeni hattı kamuoyuna çarpıcı bir mesajla iletti.

Dolayısıyla Milli Görüş geleneğinin ekonomide devlet merkezli, kalkınmacı; toplumsal alanda yoksulları, mikro üretici tabakaları gözetken eşitlikçi, sosyal adaletçi ve faizsiz bir İslami iktisat modeli; Yenilikçi Kanadın ekonomi-politik tasavvurlarında anlamlı ölçüde gerilemekteydi. Takip eden yıllarda kurulan AK Parti ile küresel kapitalizmle ileri düzeyde bütünleşme arzuları sosyal dünyanın birçok varyantında etkisini göstermiştir. Açık’el’e göre Weberyen çalışma ahlakıyla dolu, sadelik ve israf karşıtlığıyla temayüz eden Milli Görüşçü ethos, AKP deneyiminde kayıt dışı rant ekonomisi ve kamu ihaleleriyle hormonlu bir biçimde büyüme arzusundaki partili-sermaye oligarşisine yerini bırakmıştır (Açık’el, 2023: 24-25)

gibi MÜSİAD üyesi şirketlere yönelik blokajlar öne çıkıyordu. Yaşanan netameli süreç sonunda yeni İslami burjuvazinin istikrar ve denge taleplerini de gözeten MÜSİAD önderleri, siyasal hareketle ilişkilerine mesafe koyma doğrultusunda hareket etmiştir (Yankaya, 2018: 116-121).³

Öte yandan MGH geleneğinde olduğu gibi FP de, sosyal hayat tanziminde hakim kurum olarak aileyi telakki eder. Bu çerçevede FP, aile kurumundan topluma yayılacak başarı ve istikrarda öncelikli sorumluluğu kadınlarda telakki ederek, MGH bünyesindeki partilerde kadın ve aile eksenli perspektifi anlamlı ölçüde sürdürmüştür. İktisadi düzen başta olmak üzere bir dizi alanda Milli Görüşçü geleneğe köklü farklılıklara yönelen FP, aile kurumu ekseninde geleneksel İslami habitusun istikrarından yana bir yaklaşım izledi (Şen, 2004: 345). Buna ilaveten politik söylem itibariyle modern bir görünüm sergileyen FP, örgütlenme ve ruh olarak ise Milli Görüş'ün devamı bir içeriğe sahipti (Güven ve Han, 2022: 51).

Bu açıdan FP, selefi olan Milli Görüş partilerinde olduğu gibi ülke sathındaki tüm il ve ilçelerde örgütlüydü. Aynı zamanda bu örgütlü yapı, parti binalarının ötesinde sokakta yani gündelik yaşamın derinlikli, ayrıntılı dünyasına kadar nüfuz etmekteydi. Sokakla barışık bu örgütlenme, hiyerarşik bir muhtevaya sahipti. Başında il başkanlarının bulunduğu 50 asil ve 50 yedek üye her hafta düzenli aralıklarla toplanır ve il kapsamındaki parti çalışmaları bütünlüklü olarak değerlendirilirdi. Bu örgütlü hiyerarşik yapıya ilçe başkanlarının oluşturduğu divan, mahallelere değin yayılan müfettişler ve başöğretmenler eklenmişti. Mahalle müfettişlerinin başlıca görevi, mahalle kapsamındaki çalışmaları desteklemektir. Mahalle sorumluları ise, çalışmalarını daha da geliştirme adına cadde ve sokak sorumluları oluşturmaktaydı. Bu sorumlular da neredeyse her apartmana bir sorumlu tayin etmekteydi. Dolayısıyla FP, tüm bu aktörler aracılığıyla merkez yönetiminden bir apartmana kadar inebilen hayli akışkan bir örgütlenme modeline dayanmaktaydı. Aynı zamanda söz konusu akışkan örgütlenme

³ 28 Şubat konjonktüründe baskılama mekanizmalarının gerek İslami hareket, gerekse İslami-muhafazakâr kamuoyu nezdinde yöneldiği alanlardan bir diğerini de İmam Hatip okulları oluşturmaktaydı. Bünyesinde yetişen kuşakların erken yaşlardan itibaren dini, toplumsal ve politik habitusunu biçimlendirici boyutlarıyla muhafazakâr-İslami çevrelerde sembolik değeri yüksek İmam Hatip kurumlarının söz konusu konjonktür boyunca öğrenci potansiyelinde peyderpey gerileme yaşadığı görülmekteydi. Nitekim MGH'nin 2000 sonrası dönem kamusal iletişimde etkili enstrümanlardan Anadolu Gençlik, söz konusu kurumlara muhafazakâr kamuoyunda azalan ilgiye yönelik İslami STK'ların başlattığı girişimleri duyuruyordu. Derginin Mart 2000 tarihinde yayınlanan ikinci sayısında söz konusu derneklerin İmam Hatip okullarına ilginin tekrar yükselmesi adına kampanyalar başlattığı ifade ediliyordu. Bu çerçevede Antalya İmam Hatip Mezunları Derneği ANİMDER'in "El ele, haydi İmam Hatip'e" adlı kampanyası örnek olarak veriliyordu. Aynı haberde dönemin ÖNDER İmam Hatipliler Derneği başkanı İbrahim Solmaz'ın İmam Hatip kurumlarına yönelik ilginin azalmasında özellikle 28 Şubat konjonktüründe hayata geçirilen 8 yıllık kesintisiz eğitim ve yüksek eğitim sınavlarındaki katsayı blokajının büyük ölçüde belirleyici olduğunun altı çiziliyordu (Anadolu Gençlik, 2000: 56-57). Bu dönemler ayrıca üniversitelerde ve kamu kurumlarında uygulamaya konan başörtüsü yasağı da, muhafazakâr-İslami kamuoyu ve MGH çevrelerinde etkileri uzun vadeye yayılacak (Kemalist) sistem-karşıtı muhalif bilincin ve yabancılaşmanın kökleşmesinde etkili bir enstrüman halindeydi.

modelinin taşıyıcı unsurları olarak kadın kolları ve gençlik kolları öne çıkmaktaydı. Milli Görüş dahilindeki partilerde olduğu gibi FP döneminde de merkezden başlamak üzere her il ve ilçede kadın kolları oluşturulmuştu. Örgütlü kadın grupları mahallelere değin nüfuz etmekteydi. Örgütlenme düzeyindeki bu akışkanlık, benzer olarak Milli Görüş'ün gençlik kolları işlevine sahip Milli Gençlik Vakfı'nda uygulanıyordu. Bu açıdan FP döneminde de, partinin kamusal iletişiminde genç, dinamik kuşaklar ön planda yer almayı sürdürüyordu. Hemen her parti yönetiminde gençlere tahsis edilmiş kontenjanlar yer alıyordu. FP döneminde Milli Gençlik Vakfı bünyesinde bir milyona yakın genç mensubun olduğu belirtilmektedir (Peköz, 2001: 234-235).

Benzer olarak Müslüman Kardeşler'den Milli Görüş'e tevarüs eden “ağ yoluyla tabandan yukarı yeniden İslamileştirme” stratejisi, FP döneminde de istikrarını korumaktaydı. Nitekim İhvan orijinli bu gelenek, bürokratik seçkinlerin kamusal alanla ilgili bıraktığı boşluklarda dolaşıma soktukları insani yardım dernekleri, klinikler, hastaneler, kreşler, gençlik merkezleri gibi sosyal hizmet ve yardım ağlarıyla temayüz etmekteydi (Davis ve Robinson, 2015: 107-108). FP döneminde parti kadrolarının kamusal dünyaya açılımında ve iletişiminde söz konusu ağlar, belirleyiciliğini korumaktaydı.

Son tahlilde Milli Görüş geleneği kapsamındaki dönüşümler ağırlıklı olarak, 28 Şubat'ın daralttığı siyasal alanda meşruiyet devşirmeye dönük bir dizi politik, ekonomik ve ideolojik hamleler olarak öne çıkar. İstikrarını koruyan alanlar ise, mahalle ve sokaklara kadar nüfuz edebilen hiyerarşik, akışkan örgütlenme modeli ve sosyal hizmet-yardım ağlarıdır. Buna ilaveten aile başta olmak üzere çerçevesini dinin çizdiği geleneksel kültürel doktrinlere dönük sadakat ve inanç bağları da istikrarını korumaktaydı.

SONUÇ

Çalışma boyunca, 21. yüzyıla yaklaşıırken MGH'nin etkili bir temsili halindeki Fazilet Partisi'nin ortaya koyduğu politik, kültürel ve toplumsal politikalar aracılığıyla bünyesinden çıktığı siyasal gelenek bağlamındaki istikrar ve değişim hatlarına yöneldik. Bu açıdan öncelikli olarak Milli Görüş hareketini toplumsal ve politik boyutlarıyla ele alınmaya çalışıldı. MGH bünyesinde kurulan parti ve örgütlenmelerin temel motivasyon kaynaklarının başında erken Cumhuriyet dönemiyle kamusal görünümü azalan İslam'ın 1960 sonrası politik konjonktürün elverdiği ölçüde daha rafine ve “örgütlü” bir temsille geri dönüşü geliyordu. Bu çerçevede dönem Türkiye'sinde, anti-komünist resmi doktrin etrafında Türk sağının daha “uç” ve rafine temsillerine açılan örgütlenme kanallarından Milli Görüşçü parti ve oluşumlar da istifade ediyordu.

1970'lerden itibaren Milli Görüşü oluşumlarda öncelikli vurgu, “manevi kalkınma” ve “ağır sanayi” üzerineydi. Buna ilaveten dönem Türkiye'sinde nüfustan aileye, maarıften ekonomiye bir dizi alanla ilgili kaynağını dinsel norm ve değerlerden alan yaklaşımlarıyla temayüz ediyorlardı. MGH'ye göre, söz konusu alanlarda yaşanan tıkanmaların başlıca kaynağı, Tanzimat'tan itibaren izlenen köklü Batılılaşma programlarıydı. Milli Görüş'ün bu muhalif duruşu, erken Cumhuriyet döneminin özellikle “kültür” aksında gelişen modernizasyon hamlelerine, 1950 sonrası merkez-sağın söz konusu Kemalist modernleşme karşısındaki pragmatik siyasetine ve resmi politika düzeyindeki Avrupa Topluluğu'na üyelik tahayyülüne uzanan bir istikrarlı geçmişe sahipti.

Ancak “sistem karşıtı” bu muhalif duruş, 28 Şubat sürecinin Milli Görüş adına taşıdığı sınırlayıcı politikalarla dönüşüyordu. Devlet seçkinlerinin İslami hareketin özellikle siyasal kanadında gelişen protest damarı “tehdit menzili”nde işaret etmesiyle, muhafazakâr çevrelerde “uyum” arayışları da hız kazanıyordu. Bu çerçevede iktisadi alanda 1980 sonrası RP'nin sosyal adalete vurgu yapan “adil düzen” söylemiyle, küresel kapitalizmi nispeten dikkate alan eklektik politikaları; FP döneminde, Yenilikçi Kanadın da etkileriyle, liberal kapitalizmle barışık bir eksene doğru taşınır.

Dönüşümle ilgili bu tabloda, Milli Görüş'ün uzun yıllar kitlesel mobilizasyona kavuşmasında etkili bir kaynak halindeki İslami sermaye ile kurduğu organik ilişki hattının FP döneminde gerilemesi de yer almaktaydı. Bu gerilemede, özellikle 28 Şubat sürecinin Milli Görüş bünyesindeki parti ve sivil teşekküller üzerinde ortaya koyduğu blokaj etkiliydi. Nitekim yaşanan gerilimli süreç sonunda yeni İslami burjuvazinin istikrar ve denge taleplerini gözetten MÜSİAD önderleri, kamuoyunda FP yönetimiyle mesafeli bir ilişki hattını izlemiştir.

Politik kültürde ise, seküler kamusal alana ilişkin özenli bir söyleme ilaveten, 28 Şubat süreci öncesine değin AB'yi bir “Hristiyan Birliği” olarak tasavvur eden yaklaşım geriliyordu. Bu çerçevede FP elitleri, Avrupa Birliği üyelik sürecinin nihayete ermesini amaçladıklarını kamuoyuna deklare ediyordu. Partinin bünyesinden çıktığı Milli Görüşle ilgili istikrarlı yönleri ise, öncelikle örgütlenme modellerinde açığa çıkıyordu. Milli Görüş partilerinin mahalle ve sokaklara kadar nüfuz edebilen hiyerarşik, akışkan örgütlenme modeli, FP döneminde de varlığını korumaktaydı. Örgütlü ve akışkan modelin taşıyıcı unsurları olarak kadın ve gençlik grupları öne çıkmaktaydı. Buna ilaveten MGH geleneğinin istikrarını koruduğu alanlar özellikle kadın, aile kurumu gibi geleneksel dünya kodlarının tanzim ettiği bir dizi sosyal alanda etkisini gösteriyordu. Benzer olarak Mısır merkezli İhvan hareketinin (Müslüman Kardeşler) özellikle kitlesel politikalarında etkili bir enstrüman halindeki sosyal yardım ve hizmet ağlarının işlevselliği, Milli Görüş bünyesindeki FP döneminde de varlığını sürdürmüştür. Bu tür

dayanışmacı politikalar, aynı zamanda İslami hareketlerin kitle dünyasında taban ve meşruiyet kazanmasında geçmişten günümüze istikrarını koruyan alanlar olarak temayüz eder. FP kadroları da, geniş kitlelere açılma politikalarında mütemediyen sözkonusu dayanışmacı sosyal hizmet kanallarına yer vermiştir. Özellikle de partinin yereldeki iktidar havzaları olan kozmopolitan İstanbul, Ankara gibi metropoller başta olmak üzere...

Hakem Değerlendirmesi

Dış bağımsız

Yazarların Katkısı

Bu çalışmada yer alan tüm başlıklar tek yazara aittir.

Çıkar Çatışması

Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek

Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

KAYNAKÇA

Açıkel, F. (2023). “Kutsal Mazlumluk”tan “Makyavelist Despotizm”e. İstanbul: İletişim Yayınları.

Akdoğan, Y. (2000). *Siyasal İslam*. İstanbul: Şehir Yayınları.

Anadolu Gençlik. (2000). *İmam Hatip Liseleri*. 2, 56-57.

Arpacı I. ve Baharççek, A. (2017). Milli Görüş Partilerinin Programlarının Dış Politika Analizi. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7, İktisat Özel Sayısı, 115-126.

Arslan, H. (2021). *Milli Görüş Hareketi: Siyasal ve Toplumsal Dönüşümler*. İstanbul: İlem Yayınları.

Bulaç, A. (2009). *Göçün ve Kentin Siyaseti*. İstanbul: Çıra Yayınları.

Burak, B. (2022). Post-Modern Darbe Sonrası Türk Siyasetinde Necmettin Erbakan’ın Mirası ve Milli Görüş Hareketi. *ESAM*, 3 (1), 59-73.

Canoğlu, Y. (2001). FP’de Vuruşanların Tarihi Sorumluluğu. *UMRAN*, 79, 3-10

Çakır, R. (2005). Milli Görüş Hareketi. Y. Aktay (Der.). *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: İslamcılık* (6. Cilt) içinde (s. 544-575). İstanbul: İletişim Yayınları.

Çalmuk, F. (2001). *Erbakan’ın Kürtleri: Milli Görüş’ün Güneydoğu Politikası*. İstanbul: Metis Yayınları.

Çapcıoğlu, İ. (2016). Tanzimat’tan Günümüze Muhafazakârların Kadın Algısındaki Değişimler, *Dini Araştırmalar*, 19 (49), Kadın Özel Sayısı, 271-291.

Çemrek, M. (2012). Çalkantılı Bir Ekonomide İslamcı Siyasetin Yükseliş ve Düşüşü. A. Çaylak vd. (Der.) *Türkiye’nin Politik Tarihi* içinde (s. 643-669). Ankara: Savaş Yayınevi.

Çınar, M. (2010). AKP ve İslami Hareketler: Defansif ve Dağıtıcı İktidar Kardeşliği. İ. Uzgel ve B. Duru. (Der.) *AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu* içinde (s. 307-315). Ankara: Phoenix Yayınları.

Davis N. J. ve Robinson R.V. (2015). *Dinsel Hareketler ve Sosyal Refah*. H. Şen ve B. S. Yetgin (Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Doğan, A. E. (2010). İslamcı Sermayenin Gelişme Dinamikleri ve 28 Şubat Süreci. İ. Uzgel İ. ve B. Duru (Der.). *AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu* içinde (s. 283-306). Ankara: Phoenix Yayınları.

Erbakan, N. (2014). *Davam*. Ankara: MG V Yayınları.

Erbakan, N. (1979). İslâm Dinarı Sistemine Geçilmelidir. *Akıncılar*, 1, 6.

Erbakan, N. (1975). *Milli Görüş*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Fazilet Partisi. (1999). *18 Nisan 1999 Seçim Beyannamesi*. Ankara: TBMM Kütüphanesi.

Güngör, N. (2002). *Yenilikçi Hareket*. İstanbul: Anka Yayınları.

Güven, A. ve Han E. (2022). *28 Şubat: Bir Darbeden Daha Fazlası*. Ankara: Nobel Yayınları.

Müftüoğlu, İ. (2010). *(28 Şubat) Belgeler Konuşuyor: Milli Görüşte Kırılma*. İstanbul: Alioğlu Yayınevi.

Milli Nizam Partisi Kuruluş Beyannamesi. (1970). Ankara: TBMM Kütüphanesi.

Millî Selâmet Partisi 1973 Seçim Beyannamesi. (1973). İstanbul: Fatih Yayınevi.

Özet, İ. (2022). *İzmir Duvarı*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Refah Partisi 24 Aralık 1995 Seçim Beyannamesi, (1995).

Peköz, M. (2001). *Türkiye’de Politik İslam’ın Gelişimi ve MNP-FP Gerçeği*, İstanbul: Gün Yayıncılık.

Schiffauer, W. (2021). *İslamcılığın Ardından: İslam Toplumu Milli Görüş Etnografik Bir Araştırma*. O. Duman (Çev.). İstanbul: GAV Perspektif Yayınları.

Selim, Y. (2002). *Yol Ayrımı: Milli Görüş Hareketindeki Ayrışmanın Perde Arkası*. Ankara: Hiler Yayınları.

Şen, S. (2004). *Parti Programlarında Milli Görüş: AKP Milli Görüşçü mü?*. İstanbul: Nokta Kitap.

Tuğrul, T. (2020). *Milli Görüş Hareketi ve İslam Birliği*. Ankara: MGV Yayınları.

Yalanız, Y. ve Zabun, B. (2021). Milli Görüş Partilerinin Eğitim ve Kültür Politikalarının Değerlendirilmesi. *OPUS*, 17(33), 750-778.

Yankaya, D. (2018). *Yeni İslami Burjuvazi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Yavuz, M. H. (2004). Milli Görüş Hareketi: Muhalif ve Modernist Gelenek, Y. Aktay (Der.). *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: İslamcılık* (6. Cilt) içinde (s. 591-603). İstanbul: İletişim Yayınları.

Yavuz, M. H. (2011). *Erbakan’dan Erdoğan’a Laiklik, Demokrasi, Kürt Sorunu ve İslam*. L. Adalı (Çev.). İstanbul: Kitap Yayınevi.

Yıldız, A. (2004). AK Parti’nin “Yeni Muhafazakâr Demokratlığı”: Türkiye Siyasetinde Adlandırma Problemi. *Liberal Düşünce*, 34, 5-11.

Yılmaz, S. (2016). Milli Görüş Hareketi: Toplumsal Hareketlerde Çerçeve Değişimi Etkisi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5(4), 1164-1185.

Yorgancılar, S. (2012). *Milli Görüş (1969-1980)*. İstanbul: Pınar Yayınları.

YSK (1999). 18 Nisan 1999 Mahalli İdareler Genel Seçimi. 6 Şubat 2024 tarihinde <https://www.ysk.gov.tr/tr/18-nisan-1999-mahalli-idareler-genel-secimi/2805> adresinden erişildi.

Wikipedia (t.y.). 1995 Genel Seçim Sonuçları. 6 Şubat 2024 tarihinde https://tr.wikipedia.org/wiki/1995_T%C3%BCrkiye_genel_se%C3%A7imleri adresinden erişildi.

Wikipedia (t.y). 1999 Genel Seçim Sonuçları. 6 Şubat 2024 tarihinde https://tr.wikipedia.org/wiki/1999_T%C3%BCrkiye_genel_se%C3%A7imleri adresinden erişildi.

Zariç, S. (2017). Syem ve Belge Analiziyle Adalet ve Kalkınma Partisi İle Saadet Partisi Arasında Laiklik Meselesine Yaklaşım Farkı. *Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 28, 311-324.